

DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2026-87-16>

УДК 339.56:330.341.42:311.313

МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ДО ОЦІНЮВАННЯ ОБСЯГУ ІЛЛЕГАЛЬНИХ ПОТОКІВ У СФЕРІ ЗОВНІШНЬОЇ ТОРГІВЛІ

METHODOLOGICAL APPROACHES TO ESTIMATING THE SCALE OF ILLICIT FLOWS IN INTERNATIONAL TRADE

Макарова Тетяна Леонідівна

кандидат економічних наук,

Державний торговельно-економічний університет

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1599-0751>**Makarova Tetiana**

State University of Trade and Economics

У статті досліджено методичні підходи до оцінювання обсягів іллегальних потоків у сфері зовнішньої торгівлі. Узагальнено основні методи виявлення та вимірювання прихованої економічної діяльності, зокрема спеціальні економіко-правові, обліково-статистичні методи та методи відкритої перевірки. Визначено особливості застосування прямих і непрямих методів оцінювання, а також обґрунтовано доцільність використання методу зіставлення даних митної статистики країн-партнерів для виявлення іллегальних зовнішньоторговельних потоків. Розглянуто чинники виникнення розбіжностей у статистичних даних міжнародної торгівлі та запропоновано підхід до їх коригування з урахуванням методологічних відмінностей обліку. Доведено, що комплексне використання статистичних інструментів сприяє підвищенню достовірності оцінювання масштабів іллегалізації зовнішньої торгівлі.

Ключові слова: іллегальні потоки; зовнішня торгівля; тіньова економіка; міжнародна торгівля; митна статистика; дзеркальна статистика; торговельні розбіжності; контрабанда; статистичне оцінювання; зовнішньоекономічна діяльність.

The article examines methodological approaches to assessing the scale of illicit flows in international trade. The relevance of the study is determined by the growing impact of illegal trade operations on national economic security, fiscal revenues, and the effectiveness of foreign trade regulation. The paper systematizes existing approaches to measuring hidden economic activity and identifies the most suitable methods for evaluating illicit trade flows. Particular attention is paid to the classification of assessment methods, including special economic and legal methods, open inspection methods, and accounting and statistical approaches. The advantages and limitations of direct and indirect methods are analyzed, with emphasis on their applicability to foreign trade research. The study substantiates the feasibility of using the mirror statistics approach based on the comparison of export and import data reported by trading partner countries. It is argued that discrepancies between bilateral trade statistics may indicate the existence of illicit trade activities; however, such discrepancies are not always caused by illegal transactions. Significant differences may arise from methodological inconsistencies, time lags in reporting, variations in statistical accounting systems, and differences in the application of international trade terms. Therefore, the article proposes a sequence of adjustments aimed at improving data comparability and eliminating methodological distortions. The research highlights the importance of customs statistics as the primary source of information for assessing foreign trade flows and outlines the main stages of comparative analysis of bilateral trade data. The proposed methodological framework enables the identification of unexplained discrepancies that may be associated with illicit trade practices, including smuggling, trade misinvoicing, and concealed import or export operations. The findings demonstrate that a comprehensive combination of statistical, analytical, and comparative methods provides a more reliable basis for estimating the scale of illicit flows in international trade and supports the development of effective policies aimed at reducing the shadow component of foreign economic activity.

Keywords: illicit flows; foreign trade; shadow economy; international trade; customs statistics; mirror statistics; trade discrepancies; smuggling; statistical assessment; foreign economic activity.

Постановка проблеми. У сучасних умовах глобалізації та поглиблення міжнародних економічних зв'язків зовнішня торгівля є одним із ключових чинників економічного розвитку держави. Водночас активізація міжнародного товарообміну супроводжується поширенням різноманітних форм іллегальної зовнішньоекономічної діяльності, зокрема контрабанди, недостовірного декларування митної вартості товарів, приховування обсягів експорту та імпорту, маніпулювання кодами товарної номенклатури та інших схем ухилення від оподаткування. Такі явища призводять до втрат державного бюджету, викривлення статистичних даних, порушення конкурентного середовища та зниження ефективності державного регулювання зовнішньоторговельної діяльності.

Особливістю іллегальних потоків є їх прихований характер, що значно ускладнює процес оцінювання їх масштабів та структури. Офіційна статистика зовнішньої торгівлі не відображає повною мірою обсяги нелегальних операцій, а наявні розбіжності між статистичними даними країн-партнерів можуть бути зумовлені як методологічними відмінностями обліку, так і навмисним спотворенням інформації суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності. У зв'язку з цим виникає потреба у вдосконаленні методичних підходів до оцінювання обсягів іллегальних потоків у сфері зовнішньої торгівлі та визначенні найбільш обґрунтованих інструментів їх виявлення.

Актуальність дослідження посилюється необхідністю формування достовірної інформаційної бази для прийняття управлінських рішень у сфері митної, податкової та зовнішньоторговельної політики, а також розроблення ефективних заходів щодо детінізації зовнішньоекономічної діяльності та підвищення рівня економічної безпеки держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика тіньової економіки залишається одним із найбільш досліджуваних напрямів економічної науки, оскільки її масштаби суттєво впливають на макроекономічну стабільність держави, ефективність фінансової політики та рівень соціально-економічного розвитку. Теоретичні засади дослідження тіньової економіки були закладені у працях зарубіжних учених, зокрема П. Гутмана [1], який одним із перших розглянув сутність підпільної економіки, В. Танзі [2], що запропонував монетарний підхід до оцінювання її масштабів, та Е. Фейга [3], який досліджував нерегулярний сектор економіки та особли-

вості його функціонування. Значний внесок у вивчення чинників поширення тіньової економіки зробив Ф. Шнайдер [4], який обґрунтував вплив інституційного середовища та якості державного управління на рівень тінізації економічних процесів.

Вагомий внесок у розвиток методології оцінювання тіньової економіки в Україні здійснили вітчизняні науковці. Так, О. П. Дяченко [5] дослідив основні методики визначення рівня тіньової економіки, їх переваги та недоліки. К. А. Хом'як [6] проаналізував існуючі підходи до дослідження масштабів тіньової економіки та особливості їх практичного застосування. Я. Г. Семібратова та Г. Ф. Іванченко [7] здійснили узагальнення найбільш поширених методів оцінювання тіньової економіки в Україні та визначили специфіку їх використання на макrorівні. Подальший розвиток досліджень представлено у роботі М. С. Зеленського [8], де розглянуто сучасні методи оцінювання рівня тіньової економіки та проблеми їх вимірювання в умовах цифровізації економічних процесів.

Окрему групу досліджень становлять роботи, присвячені моделюванню та прогнозуванню рівня тіньової економіки. Зокрема, М. А. Наумова та Н. С. Гончарук [9] запропонували системно-динамічний підхід до моделювання рівня тіньової економіки України, що дозволяє враховувати взаємозв'язки між економічними, соціальними та інституційними факторами. Актуальні аспекти оцінювання тіньової економіки в умовах воєнного стану висвітлено у праці Я. В. Поппойка та М. О. Мельник [10], де досліджено вплив сучасних викликів на масштаби тіньового сектору та визначено ключові фактори його динаміки.

Важливе значення для практичного оцінювання рівня тіньової економіки мають нормативно-методичні документи, зокрема Методичні рекомендації розрахунку рівня тіньової економіки, затверджені Міністерством економіки України [11] та Методологічні положення щодо обчислення обсягів економіки [12], яка безпосередньо не спостерігається. Зазначені документи визначають офіційні підходи до вимірювання масштабів тіньової економіки та формують методичну основу для проведення відповідних досліджень.

Незважаючи на значну кількість наукових праць, питання вибору найбільш релевантного методу оцінювання рівня тіньової економіки, особливо в умовах воєнного стану, цифрової трансформації економіки та

обмеженості статистичних даних, потребує подальших досліджень і вдосконалення існуючих підходів.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на значну кількість наукових праць, присвячених дослідженню тіньової економіки та методам її оцінювання, питання визначення обсягів ілlegalних потоків у сфері зовнішньої торгівлі залишається недостатньо розробленим. Більшість існуючих методик орієнтовані на оцінювання тіньової економіки на макроекономічному рівні та не враховують специфіку зовнішньоторговельних операцій, пов'язану з міжнародним рухом товарів, відмінностями у статистичному обліку різних країн, особливостями митного оформлення та застосуванням різних умов поставки.

Потребують подальшого дослідження питання підвищення порівнянності статистичних даних зовнішньої торгівлі країн-партнерів, усунення впливу методологічних розбіжностей на результати оцінювання та вдосконалення підходів до виявлення нелегальних зовнішньоторговельних потоків на основі митної статистики. Недостатньо обґрунтованими залишаються механізми коригування даних з урахуванням часових лагів, відмінностей між оцінкою експорту на умовах FOB та імпорту на умовах CIF, а також впливу реекспортних операцій на величину статистичних розбіжностей. Це зумовлює необхідність подальшого розвитку методичних підходів до оцінювання масштабів ілlegalних потоків у сфері зовнішньої торгівлі та формування більш достовірної інформаційної бази для прийняття управлінських рішень.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є дослідження та систематизація методичних підходів до оцінювання обсягів ілlegalних потоків у сфері зовнішньої торгівлі, визначення особливостей застосування прямих і непрямих методів оцінювання тіньової економічної діяльності, а також обґрунтування доцільності використання методу зіставлення даних митної статистики країн-партнерів для виявлення та кількісного оцінювання нелегальних зовнішньоторговельних операцій. Для досягнення поставленої мети передбачено проаналізувати існуючі підходи до оцінювання тіньової економіки, дослідити причини виникнення статистичних розбіжностей у міжнародній торгівлі товарами та визначити напрями підвищення достовірності оцінювання масштабів ілlegalних потоків на основі коригування

та забезпечення порівнянності статистичних даних.

Виклад основного матеріалу дослідження. Дослідження ілlegalних потоків у сфері зовнішньої торгівлі потребує використання спеціальних методичних підходів, оскільки така діяльність перебуває поза межами офіційного статистичного обліку та характеризується високим рівнем прихованості. Врахування нелегального сегмента економіки є важливою передумовою об'єктивного оцінювання соціально-економічного розвитку держави, оскільки тіньова складова впливає на обсяги виробництва, зовнішньоторговельний оборот, податкові надходження та ефективність державного регулювання. Світовий досвід свідчить про відсутність універсального методу, який би забезпечував повне та достовірне визначення масштабів ілlegalної економічної діяльності, тому на практиці застосовується комплекс різних підходів та інструментів.

Існуючі методи оцінювання доцільно класифікувати на три основні групи: спеціальні економіко-правові методи, методи відкритої перевірки та обліково-статистичні методи [11]. До спеціальних економіко-правових методів належать документальний, бухгалтерський та економічний аналіз. Документальний аналіз базується на виявленні невідповідностей у первинній документації шляхом зустрічних перевірок та взаємного контролю документів. Бухгалтерський аналіз спрямований на виявлення розбіжностей у бухгалтерському та податковому обліку, що можуть свідчити про приховування доходів або ухилення від оподаткування. Економічний аналіз ґрунтується на дослідженні взаємозв'язків між економічними показниками та дає змогу виявити ймовірні ознаки тіньової діяльності.

Методи відкритої перевірки передбачають проведення контрольних заходів уповноваженими державними органами в межах їх компетенції. Їх перевагою є можливість безпосереднього виявлення порушень, однак ефективність таких перевірок значною мірою залежить від доступності інформації та рівня відкритості суб'єктів господарювання.

Важливе місце у системі оцінювання займають методи специфічних індикаторів, які поділяються на прямі та непрямі. До прямих методів належать опитування, вибіркові обстеження та податкові перевірки. Опитування дозволяють отримати детальну інформацію про структуру та особливості тіньової діяльності, проте їх результати суттєво зале-

жать від якості анкетування та готовності респондентів надавати достовірну інформацію. Вибіркові обстеження забезпечують можливість детального вивчення окремих сфер економіки, а податкові перевірки дають змогу оцінити масштаби прихованого товарообороту та несплачених податків.

Серед непрямих методів найбільшого поширення набув метод розбіжностей, який базується на порівнянні показників, отриманих із різних незалежних джерел інформації. Значні розбіжності між статистичними даними можуть свідчити про наявність прихованих економічних операцій. До цієї групи також належить метод за показником зайнятості, який передбачає порівняння фактичного та офіційно зареєстрованого рівнів зайнятості населення.

Окрему групу становлять монетарні методи оцінювання [1; 2; 3]. Метод Гутманна ґрунтується на аналізі співвідношення готівкових коштів та банківських депозитів і виходить із припущення, що тіньові операції переважно здійснюються за допомогою готівки. Метод Фейга базується на співвідношенні товарообороту та доходів, а метод Беднарського–Кокосинського–Стопурі використовує положення рівняння обміну Фішера для визначення прихованої економічної активності. Економетричний метод передбачає побудову регресійних моделей, які встановлюють залежність між рівнем тінізації та макроекономічними показниками. Метод Танзі аналізує вплив податкового навантаження на співвідношення готівкових коштів і депозитів, тоді як метод Фішера пов'язує масштаби тіньової економіки зі змінами співвідношення грошової маси та валового внутрішнього продукту.

Поширеним підходом також є оцінювання тіньової економіки за рівнем споживання електроенергії. Метод Кауфмана виходить із припущення про стабільний зв'язок між обсягами виробництва та споживанням електричної енергії, що дає змогу визначати різницю між офіційним та потенційним рівнем економічної активності. Крім того, використовуються експертні методи, методи м'якого моделювання, структурний та змішаний підходи, які дозволяють враховувати галузеві особливості, поведінкові чинники та складні взаємозв'язки між показниками.

Таким чином, кожен із розглянутих методів має власні переваги та обмеження, що зумовлює необхідність їх комплексного використання. Поєднання статистичних, економетричних, монетарних та експертних підходів

створює методичну основу для більш достовірного оцінювання масштабів іллегальних потоків у сфері зовнішньої торгівлі та підвищення ефективності державної політики у сфері протидії тінізації зовнішньоекономічної діяльності.

В Україні для аналізу обсягів тіньової економіки використовують такі методи: співвідношення "витрати населення – роздрібний товарооборот", фінансовий, монетарний, споживання електроенергії, збитковості підприємств [11].

Оцінити масштаби тіньової економічної діяльності у сфері зовнішньої торгівлі товарами доволі важко. Проте, як свідчать результати аналізу методів оцінювання тіньової економіки загалом, обсяг тіньового сектору в цій сфері можна отримати на основі використання частково таких самих обліково-статистичних методів (прямих та непрямих). До прямих методів, які можна використовувати для оцінювання тіньової економічної діяльності у сфері зовнішньої торгівлі товарами, належать вибіркові обстеження та податкові перевірки. Проте ці методи не універсальні, потребують великих трудових витрат, не охоплюють усіх зовнішньоторговельних операцій, дають змогу оцінити лише конкретні випадки, проте не проаналізувати динаміки частки тіньової економічної діяльності у сфері зовнішньої торгівлі товарами. Оцінити масштаби іллегальних потоків у сфері зовнішньої торгівлі товарами можна також методом «зіставлення даних», що передбачає узгодженість, зіставлення показників імпорту товарів однієї конкретної країни з відповідними показниками експорту товарів країни-партнера і навпаки. Цей метод належить до непрямих у групі методів специфічних індикаторів, що входить до обліково-статистичних методів.

Слід зауважити, що одним з найважливіших у міжнародній статистиці зовнішньої торгівлі товарами залишається питання порівнянності статистичних даних. Вивчення узгодженості включає зіставлення даних країни з даними її основних торговельних партнерів, а також вивчення значних відхилень.

Статистика зовнішньоекономічних зв'язків в умовах ринкової економіки є одним з пріоритетних напрямів, що потребує її постійного вдосконалення як з метою підвищення якості інформації, яку збирають, так і забезпечення відповідності застосовуваної національної статистики зовнішньої торгівлі міжнародним системам обліку зовнішньоторговельних операцій країн – торговельних партнерів.

Інтеграція української економіки в систему світового господарювання щедалі глибокає та стає багатограннішою, розширюються співробітництво та обмін статистичною інформацією з міжнародними статистичними організаціями, а також адміністраціями митних служб зарубіжних країн. Міжнародна торгівля є важливою частиною світової економіки, а статистичні дані щодо неї повинні бути надійними, порівнянними та доволі поширеними.

Статистика міжнародної торгівлі – важлива вхідна інформація для багатьох інституційних одиниць, які приймають рішення як у державному, так і приватному секторі. З використанням статистичних даних міжнародної торгівлі підприємства досліджують ринки, а також формують комерційну стратегію. Статистика міжнародної торгівлі є суттєвим джерелом інформації для статистики платіжного балансу, національних рахунків та дослідження розвитку економіки країни. У найширшому розумінні мета статистики зовнішньої торгівлі полягає в обліку всього обсягу імпорту та експорту товарів, які додаються до запасів матеріальних ресурсів країни або вилучаються з них.

Необхідно зазначити, що статистичні показники зовнішньої торгівлі розраховують на момент перетинання митного кордону країни: за цінами FOB (включають вартість пакування, навантаження на транспортний засіб, доставки до основного перевізника, вивіз мито, навантаження на основний транспорт) для експортних операцій та цінами CIF (включають вартість пакування, навантаження на транспортний засіб, доставки до основного перевізника, вивіз мито, навантаження на основний транспорт, оплату основного транспорту, страхування) для імпорتنних операцій.

Як відомо, більшість митних органів країн світу багато уваги приділяє товарам, які імпортуються, а не експортуються, що пов'язано з необхідністю захисту національного виробника та споживача, тому інформація, яка надається саме про імпортні товари, є ширшою та достовірнішою.

Комплексне оцінювання обсягів іллегальних потоків у сфері зовнішньої торгівлі потрібне для визначення їх загального масштабу, структури та основних тенденцій. За отриманими результатами можна буде визначити чинники ілєгалізації економічної діяльності у сфері зовнішньої торгівлі, які стануть інформаційною базою для формування відповідних заходів, спрямованих на послаблення

цього явища та протидію його негативним проявам.

Базовими даними про обсяги зовнішньої торгівлі товарами є митна статистика, джерелами формування статистики зовнішньої торгівлі – інформація, яку зазначають декларанти в митних деклараціях безпосередньо при митному оформленні товарів. Крім того, до них належать дані, які надають вітчизняні підприємства (організації) про товари, які відповідно до законодавства не підлягають митному декларуванню, а також про товари, які ввозять або вивозять не для продажу фізичні особи.

Способи зовнішньої торгівлі суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності можна поділити на три групи: легальні – з дотриманням чинного законодавства країни експортера та імпортера; напівлегальні (приховане вивезення та ввезення товарів), коли всі передбачені законом правила формально виконуються, проте реальний зміст реалізовуваних угод відрізняється від офіційно задекларованого; нелегальні – контрабанда.

Компонентами методики порівняльного аналізу даних митної статистики взаємної торгівлі товарами є: рекомендації щодо формування даних для зіставлення за взаємоузгодженими критеріями; протокол узгодження методологічних принципів при формуванні даних митної статистики зовнішньої торгівлі; структурний алгоритм попереднього зіставлення даних взаємної торгівлі та структурний алгоритм двосторонніх зустрічей експертів [13].

Зіставлення статистичних даних за обсягами зовнішньої торгівлі товарами поетапне. На першому етапі здійснюється виявлення методологічних особливостей обліку товарів країною-партнером, на другому етапі – очищення статистичної інформації, приведення даних до порівнянності, на третьому етапі – побудова таблиць зіставлення даних за конкретними позиціями, на четвертому етапі – аналіз даних та визначення товарних підгруп з найбільшою кількістю розбіжностей.

Первинними джерелами інформації для зіставлення обсягів зовнішньої торгівлі країн є дані національних статистичних та митних служб, а також електронних баз міжнародних організацій, зокрема ООН та ЄС. Електронна база даних ООН містить дані про вартість експорту та імпорту кожної країни в її торгівлі з іншими країнами, світом загалом та групами країн (географічними та економічними, наприклад, світ, Європа, країни, що розвива-

ються, та ін.), база даних ЄС – дані про вартість та обсяги експорту та імпорту країн ЄС з країнами-партнерами.

У статистичних джерелах дані наведено в різних грошових одиницях [14; 15; 16], тому їх необхідно звести до однієї грошової одиниці – долара США.

Теоретично експорт товарів однієї країни має бути дзеркальним відображенням імпорту її торговельного партнера. Практично між двома країнами є невідповідності, які виникають як через відмінності методологічних підходів до обліку даних, так і навмисне спотворення інформації суб'єктами ЗЕД з метою уникнення від оподаткування або зменшення податкового навантаження. У цьому зв'язку некоректно розбіжності даних зовнішньої торгівлі однозначно вважати нелегальними потоками.

Зазвичай розбіжності методологічного характеру пов'язані зі сферою охоплення даних (використанням країнами різних систем обліку даних), моментом (часом) їх обліку та різними підходами до формування даних при експорті та імпорті.

Згідно з Методологічними положеннями статистики зовнішньої торгівлі товарами [17] в Україні застосовують загальну систему обліку даних. Натомість у країнах ЄС для обліку аналогічних даних використовують спеціальну систему обліку [18], згідно з якою товари, що переміщуються між митними складами та вільними митними зонами, Євростат не враховує.

Часовий лаг так само може бути джерелом значних розбіжностей, оскільки товари, відправлені наприкінці звітної періоду з країни-експортера, можуть прибути до країни імпорту тільки в наступному звітному періоді або надійти на внутрішній ринок країни призначення за деякий час після прибуття на митний склад для зберігання товарів, які не пройшли митного оформлення, а також у зв'язку зі значною віддаленістю країни експорту від країни імпорту.

З огляду на зазначене наявні дані потрібно методологічно скорегувати з метою наближення показників імпорту конкретних товарів до однієї країни з показниками експорту з країни-партнера, що сприятиме об'єктивному оцінюванню масштабу нелегальних зовнішньоторговельних потоків.

В основу методу корегування даних за часовим лагом покладено формулу [19]:

$$I_k(t) = I(t) - I(\text{січень } t) + I(\text{січень } t+1) \quad (1)$$

де I_k – скорегований обсяг імпорту;

I – обсяг імпорту;

t – період, за який порівнюють дані;

$t+1$ – наступний за звітним період.

Розбіжності при обліку, що пов'язані із застосуванням різних умов постачання згідно з Інкотермс, корегують поетапно.

1. Обсяг товару, транспортованого різними засобами транспортування:

$$Q_s = Q_s^* \omega_s \quad (2)$$

$$Q_a = Q_a^* \omega_a \quad (3)$$

$$Q_n = Q_n^* \omega_n \quad (4)$$

де Q – обсяг товару;

Q_s – обсяг товару, перевезеного морським транспортом;

Q_a , Q_n – обсяг товару, перевезеного транспортом відповідно повітряним та іншими видами;

$\omega_s, \omega_a, \omega_n$ – індекс транспорту відповідно морського, повітряного та інших видів.

2. Вартість фрахтування за видами транспортування

$$F_s = Q_s^* C_s \quad (5)$$

$$F_a = Q_a^* C_a \quad (6)$$

$$F_n = Q_n^* C_n \quad (7)$$

де F_s – вартість фрахтування товарів морським транспортом;

F_a – вартість перевезення товарів транспортом відповідно повітряним та іншими видами;

F_n – вартість перевезення товарів транспортом;

C_s – вартість фрахту однієї тони товару морським транспортом;

C_a – вартість перевезення однієї тони товару транспортом відповідно повітряним та іншими видами;

C_n – вартість перевезення 1 т товару транспортом.

3. Загальна вартість фрахтування товарів

$$F_S = F_s + F_a + F_n \quad (8)$$

де F_s – вартість фрахтування товарів морським транспортом;

F_a , F_n – вартість перевезення товарів транспортом відповідно повітряним та іншими видами.

4. Вартість товарів за умови поставки CIF

$$V(CIF) = V(FOB) + FC \cdot IC \quad (9)$$

де $V(CIF)$, $V(FOB)$ – вартість товарів на умовах поставки відповідно CIF та FOB;

FC – вартість фрахтування товарів;

IC – вартість страхування товарів.

5. Конвертування вартості товарів з базової поставки CIF у FOB:

$$V(FOB) = \left(\frac{V(CIF)}{IC} \right) - FC \quad (10)$$

На загальному рівні визначають два види розбіжності даних – прямий та скорегований.

Пряма розбіжність даних експорту України до країн-партнерів (за статистикою зовнішньої торгівлі країн-партнерів) та імпорту України (за даними ДСС України) [198]

$$D = \frac{S_{ex} - S_{imUKR}}{S_{im}} \cdot 100\% \quad (11)$$

де S_{ex} – вартість експорту України до країн-партнерів (за статистикою країн-партнерів), дол. США;

S_{im} – вартість імпорту України з країн-партнерів (за даними ДСС України), дол. США.

Скорегована розбіжність даних експорту країн-партнерів (за статистикою країн-партнерів) та імпорту України (за статистикою України) (розроблено автором з урахування методологічних особливостей збирання та обліку даних в Україні та країнах-партнерах)

$$Cd = (S_{ex} - S_{im}) - ((S_{ex} - S_{im})(K_{if} + K_t + K_{co})) \quad (12)$$

де S_{ex} – статистичні дані про обсяг експорту країн-партнерів, млн дол. США;

S_{im} – статистичні дані про обсяг імпорту України, млн дол. США;

K_{if} – корегування даних за страхуванням та фрахтуванням, %;

K_t – корегування даних за часовим лагом, %;

K_{co} – оцінка вартості імпорту товарів до України, відправлених з країн-партнерів, але за походженням з третіх країн, %.

Запропоновані корегуючі показники призначені для поліпшення порівняльності даних зовнішньої торгівлі між країнами-партнерами. Їх не можна вважати виправленнями офіційно опублікованих показників, вони лише вказують на області, для яких невідповідності ідентифіковані та пояснені. Таким чином, за наведеним алгоритмом наявний масив даних зовнішньої торгівлі очищено від методологічних невідповідностей, а отже, розбіжності можна вважати нелегальними зовнішньоторговельними потоками.

Висновки. Дослідження методичних підходів до оцінювання обсягів ілlegalьних потоків у сфері зовнішньої торгівлі засвідчило, що через прихований характер таких операцій їх кількісне визначення потребує застосування комплексу спеціальних статистичних та аналітичних методів. Встановлено, що наявні підходи до оцінювання тіньової економіки можуть бути адаптовані для дослідження ілlegalьних зовнішньоторговельних потоків, проте жоден із них не забезпечує повного та абсолютно достовірного вимірювання їх масштабів.

Узагальнення існуючих методів дало змогу виокремити спеціальні економіко-правові, обліково-статистичні методи та методи відкритої перевірки. Визначено, що найбільш придатним для оцінювання обсягів ілlegalьних потоків у зовнішній торгівлі товарами є метод зіставлення даних митної статистики країн-партнерів, який базується на принципі дзеркальної статистики та дозволяє виявляти невідповідності між показниками експорту та імпорту.

Обґрунтовано необхідність попереднього очищення статистичних даних від методологічних розбіжностей, пов'язаних із різними системами обліку, часовими лагами, умовами поставки товарів та особливостями формування митної статистики в різних країнах. Запропонований алгоритм коригування даних забезпечує підвищення рівня їх порівняльності та створює підґрунтя для більш об'єктивного визначення масштабів ілlegalьної зовнішньоторговельної діяльності.

Практичне значення запропонованого підходу полягає у можливості використання отриманих результатів для виявлення основних напрямів і механізмів ілlegalізації зовнішньої торгівлі, оцінювання втрат державного бюджету та формування ефективних заходів державної політики, спрямованих на детінізацію зовнішньоекономічної діяльності та посилення економічної безпеки держави.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Gutmann P. M. (1977). *The Subterranean Economy*. *Financial Analysts Journal*, 33(6), 24–27.
2. Tanzi V. (1983). *The underground economy in the United States: Annual estimates, 1930–1980*. *IMF Staff Papers*, 30(2), 283–305.
3. Feige E. L. (1979). *How Big Is the Irregular Economy?* *Challenge*, 22(5), 5–13.
4. Schneider F. The influence of public institutions on the shadow economy: An empirical investigation for OECD countries. *Review of Law & Economics*. 2010. Vol. 6(3). P. 441–468. URL: <https://www.researchgate.net/publication/227379132>

5. Дяченко О. П. Методика оцінювання рівня тіньової економіки в Україні. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2016. № 3 (55). С. 105–111. URL: https://pa.stateandregions.zp.ua/archive/3_2016/19.pdf
6. Хом'як К. А. Методика дослідження рівня тіньової економіки та аналіз її масштабів. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2016. Вип. 12. С. 170–173. URL: <http://global-national.in.ua/archive/12-2016/37.pdf>
7. Семібраторова Я. Г., Іванченко Г. Ф. Методи оцінки тіньової економіки України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство*. 2016. Вип. 6. Ч. 3. С. 27–31. URL: http://www.visnyk-econom.uzhnu.uz.ua/archive/6_3_2016ua/8.pdf
8. Зеленський М. С. Характеристика методів оцінювання рівня тіньової економіки та проблеми їх вимірювання. *Український журнал прикладної економіки та техніки*. 2023. Т. 8. № 1. С. 295–304. DOI: <https://doi.org/10.36887/2415-8453-2023-1-43>
9. Наумова М. А., Гончарук Н. С. Системно-динамічне моделювання рівня тіньової економіки України. *Економіка та суспільство*. 2021. Вип. 34. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-34-6>
10. Поплюйко Я. В., Мельник М. О. Оцінка рівня тіньової економіки України в період воєнного стану та визначення ключових факторів впливу. *Статистика України*. 2025. № 2 (109). С. 17–29. DOI: [https://doi.org/10.31767/su.2\(109\)2025.02.02](https://doi.org/10.31767/su.2(109)2025.02.02)
11. Методичні рекомендації розрахунку рівня тіньової економіки : Наказ Міністерства економіки України від 18.02.2009 № 123. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0123665-09>
12. Методологічні положення «Обчислення обсягів економіки, яка безпосередньо не спостерігається» : Наказ Державного комітету статистики України від 31.12.2004 № 680. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0680202-04>
13. Дьяченко О. В. Організація проведення зіставлення даних митної статистики зовнішньої торгівлі України. *Митна безпека*. 2010. № 2. С. 97–103.
14. Географічна структура експорту–імпорту товарів (1996–2026 рр.) / Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
15. База статистичних даних міжнародної торгівлі (UN Comtrade) / Статистичний відділ Організації Об'єднаних Націй. URL: <https://comtradeplus.un.org/>
16. Статистична база даних Європейського Союзу (Eurostat). URL: <https://ec.europa.eu/eurostat>
17. Методологічні положення статистики зовнішньої торгівлі України товарами : наказ Державного комітету статистики України від 07.12.2006 № 588. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0588202-06>
18. *Statistics on the Trading of Goods: User Guide*. Luxembourg : Eurostat, 2006. 50 p.
19. *External Trade Statistics. Reconciliation Exercise Manual (RE Manual) / European Reconciliation Application (ERA)*. Luxembourg : Eurostat, 2003. October. 85 p.

REFERENCES:

1. Gutmann P. M. (1977). *The Subterranean Economy*. *Financial Analysts Journal*, 33(6), 24–27.
2. Tanzi V. (1983). *The underground economy in the United States: Annual estimates, 1930–1980*. *IMF Staff Papers*, 30(2), 283–305.
3. Feige E. L. (1979). *How Big Is the Irregular Economy? Challenge*, 22(5), 5–13.
4. Schneider, F. (2010). *The influence of public institutions on the shadow economy: An empirical investigation for OECD countries*. *Review of Law & Economics*, 6(3), 441–468. <https://www.researchgate.net/publication/227379132>
5. Diachenko, O. P. (2016). *Metodyka otsiniuvannia rivnia tinovoi ekonomiky v Ukraini* [Methodology for assessing the level of the shadow economy in Ukraine]. *Derzhavne upravlinnia: udoskonalennia ta rozvytok*, 3(55), 105–111. https://pa.stateandregions.zp.ua/archive/3_2016/19.pdf
6. Khomiak, K. A. (2016). *Metodyka doslidzhennia rivnia tinovoi ekonomiky ta analiz yii masshtabiv* [Methodology for studying the level of the shadow economy and analysis of its scale]. *Hlobalni ta natsionalni problemy ekonomiky* (Global and National Problems of Economy), 12, 170–173. <http://global-national.in.ua/archive/12-2016/37.pdf>
7. Semibratova, Ya. H., & Ivanchenko, H. F. (2016). *Metody otsinky tinovoi ekonomiky Ukrainy* [Methods of evaluation of the shadow economy of Ukraine]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriya: Mizhnarodni ekonomichni vidnosyny ta svitove hospodarstvo* (Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Series: International Economic Relations and World Economy), 6(3), 27–31. http://www.visnyk-econom.uzhnu.uz.ua/archive/6_3_2016ua/8.pdf

8. Zelenskyi, M. S. (2023). *Kharakterystyka metodiv otsiniuvannia rivnia tinovoi ekonomiky ta problemy yikh vymiriuvannia* [Characteristics of methods for assessing the level of the shadow economy and problems of its measurement]. *Ukrainian Journal of Applied Economics and Technology*, 8(1), 295–304. <https://doi.org/10.36887/2415-8453-2023-1-43>
9. Naumova, M. A., & Honcharuk, N. S. (2021). *Systemno-dynamichne modeliuvannia rivnia tinovoi ekonomiky Ukrainy* [System dynamics modeling of the shadow economy level in Ukraine]. *Ekonomika ta suspilstvo* (Economy and Society), (34). <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-34-6>
10. Popliuiko, Ya. V., & Melnyk, M. O. (2025). *Otsinka rivnia tinovoi ekonomiky Ukrainy v period voiennoho stanu ta vyznachennia kluchovykh faktoriv vplyvu* [Assessment of the shadow economy level in Ukraine during martial law and identification of key influencing factors]. *Statystyka Ukrainy* (Statistics of Ukraine), 2(109), 17–29. [https://doi.org/10.31767/su.2\(109\)2025.02.02](https://doi.org/10.31767/su.2(109)2025.02.02)
11. Ministry of Economy of Ukraine. (2009). *Methodychni rekomendatsii rozrakhunku rivnia tinovoi ekonomiky: Nakaz Ministerstva ekonomiky Ukrainy vid 18.02.2009 No. 123* [Methodological recommendations for calculating the level of the shadow economy: Order of the Ministry of Economy of Ukraine No. 123 of February 18, 2009]. <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0123665-09>
12. State Statistics Committee of Ukraine. (2004). *Metodolohichni polozhennia «Obchyslennia obsiahiv ekonomiky, yaka bezposeredno ne sposterihaetsia»: Nakaz Derzhavnoho komitetu statystyky Ukrainy vid 31.12.2004 No. 680* [Methodological provisions “Calculation of the volumes of the non-observed economy”: Order of the State Statistics Committee of Ukraine No. 680 of December 31, 2004]. <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0680202-04>
13. Diachenko, O. V. (2010). *Orhanizatsiia provedennia zistavlennia danykh mytnoi statystyky zovnishnoi torhivli Ukrainy* [Organization of conducting mirror comparison of Ukraine's customs statistics of foreign trade]. *Mytna bezpeka* (Customs Security), (2), 97–103.
14. State Statistics Service of Ukraine. (2026). *Heohrafichna struktura eksportu–importu tovariv (1996–2026 rr.)* [Geographical structure of exports and imports of goods (1996–2026)]. Retrieved from <http://www.ukrstat.gov.ua/>
15. United Nations Statistics Division. (2026). *UN Comtrade database*. Retrieved June 20, 2026, from <https://comtradeplus.un.org/>
16. Eurostat. (2026). *Statistical Database of the European Union*. Retrieved June 20, 2026, from <https://ec.europa.eu/eurostat>
17. State Statistics Committee of Ukraine. (2006). *Metodolohichni polozhennia statystyky zovnishnoi torhivli Ukrainy tovaramy: Nakaz Derzhavnoho komitetu statystyky Ukrainy vid 07.12.2006 No. 588* [Methodological provisions on the statistics of Ukraine's foreign trade in goods: Order of the State Statistics Committee of Ukraine No. 588 of December 7, 2006]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0588202-06>
18. Eurostat. (2006). *Statistics on the trading of goods: User guide*. Publications Office of the European Union. <https://ec.europa.eu/eurostat/web/products-manuals-and-guidelines/-/ks-bm-06-001>
19. Eurostat. (2003, October). *External trade statistics: Reconciliation exercise manual (RE manual) / European Reconciliation Application (ERA)*. Publications Office of the European Union.

Дата надходження статті: 20.06.2026

Дата прийняття статті до публікації: 20.07.2026

Дата публікації статті: 24.07.2026